

***Państwo i Kościół w krajach Unii Europejskiej*, red. G. Robbers, tłumaczenie J. Łopatowska-Rynkowska, M. Rynkowski, Wrocław: Kolonia Limited 2007, ss. 435.**

Prezentowana pozycja jest tłumaczeniem na język polski drugiego wydania pracy zbiorowej pod redakcją Gerharda Robbersa, które się ukazało w Baden-Baden 2005 r. w wydawnictwie Nomos Verlagsgesellschaft równocześnie w języku angielskim i niemieckim w oryginalnych tytułach: *State and Church in the European Union* i *Staad und Kirche in der Europäischen Union*. G. Robbers jest autorem wielu publikacji dotyczących problematyki stosunków Państwo – Kościół w Republice Federalnej Niemiec i w Unii Europejskiej. Również w omawianej publikacji zamieścił dwa artykuły dotyczące tej problematyki. Pierwsze wydanie tejże pracy ukazało się w 1995 r. i z uwagi na wagę problematyki zostało przetłumaczone na kilka języków. Jak piszą polscy Tłumacze drugiego wydania, dzieło stało się „fundamentalną pozycją w europejskiej bibliografii stosunków między państwem i kościołem”.

Omawiana publikacja i jej polskie tłumaczenie obejmuje problematykę państwo – kościół już w 25 krajach Unii. Motywem przyświecającym drugiemu wydaniu, według zamierzeń redaktora, jest ukazanie bogactwa doświadczeń nowych państw, które przystąpiły do Unii w 2004 r. i wskazanie na nowe potrzeby w zakresie regulacji zagadnień związanych ze zjawiskiem religijności. Zgodnie z uzasadnionym przekonaniem Tłumaczy, książka będzie przydatna nie tylko studentom, ale również duchownym, urzędnikom administracji kościelnej, politykom, dziennikarzom i wszystkim zainteresowanym stosunkami między państwem i kościołem. Stwierdzenie to zawiera zachętę do przestudiowania książki przez przed-

stawiciele wymienionych kategorii osób. W tym samym celu pisane jest również niniejsze omówienie tej książki.

Już na wstępie tej prezentacji konieczne wydaje się uściślenie, iż chociaż redaktor książki użył w tytule sformułowania „Państwo i Kościół”, niewątpliwie ma na myśli nie tylko Kościół katolicki czy inne kościoły, ale wszystkie związki wyznaniowe, nawet takie, których nie zwykło się nazywać kościołami. Ponadto chodzi mu nie tylko o instytucjonalne relacje państwa i związków wyznaniowych oraz o wolność religijną w wymiarze kolektywnym, ale również o wolność religijną jednostek. Praca uwzględnia także prawa przysługujące osobom, które nie należą do żadnych związków wyznaniowych.

Trzon pracy stanowi 25 rozdziałów, poświęconych wszystkim państwom członkowskim Unii Europejskiej. Pomimo wielości autorów schemat każdego z opracowań jest podobny, w czym widać troskę redaktora o metodologiczną spójność dzieła. Autorzy poszczególnych rozdziałów są na ogół specjalistami z zakresu stosunków państwo–kościół.

Warto dla przykładu zaprezentować opis stosunków państwo–kościół w Austrii. Zawiera on najpierw dane na temat uwarunkowań społecznych i tła historycznego. W tytule I (*Uwarunkowania społeczne*) Richard Potz podaje strukturę religijną ludności Austrii, zaczerpniętą ze spisu ludności z 2001 r. W tytule II (*Tło historyczne*) omawia czynniki socjokulturalne i psychologiczne, które wpłynęły na współczesne ustawodawstwo austriackie, odnoszące się do stosunków państwowo–kościelnych. W kolejnym fragmencie (*Gwarancje konstytucyjne*) autor omawia zasady odnoszące się do religii zawarte w uregulowaniach rodzimych i wynikające z art. 9 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, które mają w Austrii rangę konstytucyjną. Powołuje także inne akty prawa międzynarodowego, zmierzające do ochrony wolności religijnej i zakazu dyskryminacji z racji przynależności wyznaniowej. W tytule tym autor stara się wykazać konkretyzację tych zasad w dziedzinie ochrony praw jednostki, w uregulowaniach dotyczących służby wojskowej, w prawie oświatowym, medycznym (chodzi o prawo odmowy aborcji lub wspieranym medycznie procesie zapłodnienia), wreszcie w prawie przynależności do określonego wyznania, jego zmiany lub nie posiadania jakiegokolwiek wyznania. Ochrona praw podstawowych, do których należy wolność sumienia i wyznania, jest chroniona poprzez fakt, że jej naruszenie może być zaskarżone do Trybunału Konstytucyjnego lub Najwyższego Sądu Administracyjnego. Dalej autor omawia problematykę

odnoszącą się do religii w ogóle oraz do poszczególnych wyznań na terenie ustawodawstwa zwykłego i prawa międzynarodowego (jak ma to miejsce w odniesieniu do Kościoła katolickiego). Wreszcie na zakończenie tego tytułu omawia charakterystykę systemu stosunków państwo-kościół w Austrii. Jest to system rozdziału przy jednoczesnym włączeniu pluralistycznie pojmowanego zjawiska religijności do zakresu życia społecznego. W tytule IV (*Prawo państwowe*) autor bardzo kompetentnie omawia najpierw status związków wyznaniowych (uznawanych, zarejestrowanych i tych, które działają jako stowarzyszenia), pojęcie wolności związków wyznaniowych, ich organizacje (status prawny instytucji kościelnych, instytucji dobroczynnych finansowanych przez kościoły). Natomiast w tytule V (*Kościoły i związki wyznaniowe w systemie politycznym*) autor zajmuje się zagadnieniem statusu związków wyznaniowych w systemie politycznym (w Austrii podmioty te mają osobowość prawną prawa publicznego, są istotnymi elementami dialogu publicznego i organami opiniotwórczymi przy formułowaniu celów prawodawstwa państwowego, odnoszącego się do tychże związków). Z kolei w tytule VI (*Związki wyznaniowe w prawie państwowym dotyczącym kultury*), autor omawia ich rolę kulturotwórczą i ich prawa w korzystaniu z dóbr kultury. W tym fragmencie opracowania jest mowa o szkołach podstawowych, które winny być otwarte na wszystkie wyznania, a które są finansowane przez landy, o katechezie w szkołach, o akademiach religioznawczych, wydziałach teologicznych na uniwersytetach państwowych (wydziały teologii katolickiej i teologii protestanckiej) i o prywatnych uniwersytetach kościelnych. Referując prawo państwowe, autor omawia także regulacje dotyczące radiofonii, mediów drukowanych i ochrony zabytków historycznych, jakie są wydawane i stosowane w uzależnieniu od zgody lub konsultacji z reprezentantami kościoła lub związku wyznaniowego, którego dane prawo w jakiś sposób dotyczy. W tytule VII (*Prawo socjalne i prawo pracy*) wystarczająco szeroko zajmuje się autor zagadnieniem możliwości i faktycznym wykorzystaniem prawa do zawierania traktatów zbiorowych przez kościoły i związki religijne jako podmioty prawa publicznego. Następnie przedstawia sytuację prawną indywidualnych osób zatrudnionych w tychże związkach religijnych. Nie pomija także ważnej kwestii ubezpieczenia i świadczeń rentowych, emerytalnych i zdrowotnych w stosunku do kapłanów i członków zakonów. W tytule VIII (*Finansowanie kościołów*) autor zamieścił uwagi na temat państwowych gwarancji mienia kościelnego, świadczeń ze strony państwa i roszczeń o zwrot (głównie chodzi

o straty poniesione podczas okupacji nazistowskiej), składek (ofiary na cele kościelne) i podatku kościelnego. W osobnym tytule IX omówił status uznanych Kościołów i związków wyznaniowych w prawie podatkowym, a w tytule X (*Dostęp związków wyznaniowych do instytucji publicznych*) opiekę duszpasterską w siłach zbrojnych, policji, w szpitalach publicznych, domach opieki i więzieniach. Ponadto autor przypomina o dostępie każdego związku wyznaniowego do swoich członków przedstawicieli wszystkich wyznań w tym nieznanymi w państwowym porządku prawnym. Nie pomija także (tytuł XI) prawa ubiegania się o sprawowanie urzędów publicznych przez duchownych i członków zakonów, zachowania w odniesieniu do nich specjalnych procedur przy składaniu zeznań w postępowaniu karnym, cywilnym czy administracyjnym, gdy jest to związane ze spowiedzią lub innymi czynnościami podlegającymi dyskrecji i wreszcie nie pomija specjalnego statusu tychże osób w prawie wojskowym. W odniesieniu do prawa małżeńskiego i rodzinnego (tytuł XII) znajdujemy omówienie przepisów dotyczących wychowania dzieci zgodnie z poglądami religijnymi rodziców i prawa o statusie małżeństwa wyznaniowego w państwowym porządku prawnym. Aby dopełnić tak wszechstronnie ukazania panoramy zagadnień w relacjach państwa i kościoła w Austrii, autor zapoznaje czytelnika w tytułach XIII i XIV z uprawnieniami Biura Federalnego do Spraw Sekt i przepisami ochrony karnej religii przed znieważeniem doktryn religijnych, zakłócaniem nabożeństw publicznych, znieważaniem duchownego wykonującego czynności religijne, kradzieżą lub uszkodzeniem przedmiotu służącego do celów kultu, uszkodzeniem mienia lub kradzieżą w pomieszczeniach służących do sprawowania kultu. Prezentacja austriackiego porządku prawnego w stosunku do związków wyznaniowych kończy się wykazem literatury. Odnośne zaś źródła powoływane są w treści artykułu.

Zrozumiałą jest rzeczą, że nie wszystkie kraje mogą się poszczycić tak szczegółowymi normami, regulującymi stosunki państwo – kościół. Nie wszystkie opracowania tej problematyki w poszczególnych krajach posiadają również tak wyjątkowo kompetentnych autorów, jak w przypadku Austrii. Niniejsza prezentacja dzieła nie jest recenzją oceniającą wartość poszczególnych rozwiązań, których jest tyle, ile państw należących do Unii Europejskiej. Należy to już do badaczy, znawców prawa, w Polsce i w wielu innych państwach, nazwanego prawem wyznaniowym. Nie jest też celem tej prezentacji ocenianie rzetelności badawczej poszczególnych autorów, niejednorodności słownictwa używanego na temat tych samych

instytucji prawnych, czy osądzenie prawidłowości rozwiązań państwowego porządku prawnego według zasad demokratycznego państwa prawa, w odniesieniu do związków wyznaniowych i wolności religijnej. O każdej z tych kwestii można i należy pisać szczegółowe monografie. Jednak dla celów porównawczych, służących ogólnej orientacji w stosunkach państwo – kościół, praca ta wydaje się niezmiernie pożyteczna.

Redaktor we wstępie do II wydania powiada, że Unia Europejska obiecuje gwarantować wolność religijną i niedyskryminację, szanować różnorodność religijną i utrzymywać dialog z kościołami, związkami wyznaniowymi i organizacjami niewyznaniowymi. Podkreśla też, że prawo unijne szanuje status, jakim kościoły i związki wyznaniowe cieszą się w prawie poszczególnych państw członkowskich. W ostatnim rozdziale pracy (*Państwo i kościół w Unii Europejskiej*) G. Robbers – już jako autor tego fragmentu – rozwinął te twierdzenia i starał się poprzeć je omówieniem konkretnych regulacji prawnych oraz orzeczeń Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości. Wiedza zawarta w tym artykule jest niezbędna dla każdego, kogo interesuje wolność religijna i stosunki państwowo-religijne w państwach wchodzących w skład Wspólnoty Europejskiej.

Można podzielać lub nie podzielać entuzjazmu autora wobec rozwiązań tzw. prawa unijnego w stosunku do wolności religijnej, związków wyznaniowych i ich działalności, praw podstawowych osoby ludzkiej. Można mieć zastrzeżenia lub ich nie mieć odnośnie do rozwiązań prawnych w poszczególnych państwach wchodzących do Unii Europejskiej w materii nas interesującej. Ważne jest jednak, aby uszanować poglądy w sprawach wiary lub przekonań zgodnie z zasadą dobra jednostki i dobra wspólnego. Innymi słowy chodzi o takie realizowanie *bonum commune*, aby nie naruszone pozostały *iura aliorum*.

Redaktorowi dzieła, prof. Gerhardowi Robbersowi należy się wielkie uznanie, że umiał dostrzec ogromną wagę zagadnienia i potrzebę przygotowania takiego opracowania. Dotychczasowe opracowania, jak np. S. Ferrari, I. C. Ibán, *Diritto e religione in Europa Occidentale*, Bologna: Il Mulino 1997, ss. 202, (rec. H. Misztal, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2001, t. 2, s. 165-170); *Chiesa cattolica ed Europa centro-orientale. Libertà religiosa e processo di democratizzazione*, a cura di A. G. Chizzoniti, Milano: Vita e Pensiero 2004, ss. 724 (rec. tenże, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2006, t. 9, s. 269-274); O. Fumagalli Carulli, *A Cesare ciò che è di Cesare a Dio ciò che è di Dio. Laicità dello Stato e libertà delle Chiese*, Milano: Vita e Pensiero 2006, ss. 157 (rec. tenże, „Studia z Prawa Wy-

znaniowego” 2007, t. 10, s. 407-413), aczkolwiek bardzo wartościowe, to jednak tylko częściowo ujmowały problem stosunków państwo – kościół w Unii Europejskiej.

Podziękowanie należy się także Tłumaczom drugiego wydania na język polski. Tylko dzięki ich żmudnej pracy szerokie grono polskich czytelników uzyskało dostęp do tak wartościowego opracowania, ukazującego w panoramicznym przekroju rozwiązania przyjmowane w poszczególnych państwach, należących obecnie do Unii Europejskiej.

Henryk Misztal

Piotr Stanisław, *Porozumienia w sprawie regulacji stosunków między państwem i niekatolickimi związkami wyznaniowymi we włoskim porządku prawnym*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, ss. 314.

Obowiązująca w naszym kraju ustawa zasadnicza sankcjonuje układowy model regulacji sytuacji prawnej niekatolickich kościołów i innych związków wyznaniowych (art. 25 ust. 5). Przepis ten do tej pory nie doznał się jeszcze praktycznej aplikacji. Nie został też wydany żaden akt normatywny, który określałby kwestie szczegółowe, umożliwiając tym samym zastosowanie normy konstytucyjnej. Przedłużający się okres braku realizacji zamysłu ustrojodawcy w przedmiocie uregulowania sytuacji prawnej niekatolickich związków wyznaniowych stał się jednym z motywów podjęcia przez P. Stanisława problematyki dotyczącej układowej regulacji sytuacji prawnej niekatolickich związków wyznaniowych w Republice Włoskiej. Wszak podczas prac nad aktualnym art. 25 ust. 5 polskiej ustawy zasadniczej wyraźnie wskazywano na jego włoski pierwowzór.

Autor postawił sobie za cel kompleksowe omówienie porozumień zawieranych w celu uregulowania stosunków między Republiką Włoską i niekatolickimi związkami wyznaniowymi. Osiągnięcie tego celu wymagało przede wszystkim ustalenia wykładni przepisów konstytucyjnych (z uwzględnieniem orzeczeń włoskiego Sądu Konstytucyjnego), dokonania oceny kryteriów selekcji związków wyznaniowych dopuszczonych do rokowań z rządem włoskim oraz sposobów prowadzenia negocjacji bilateralnych, uchwycenia technik procedury legislacyjnej, mających zastoso-